

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Over de grens

De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio's, 1930-1940

Brauer, J.L.M.

Publication date

2022

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Brauer, J. L. M. (2022). *Over de grens: De sociaal-politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio's, 1930-1940*. [Thesis, externally prepared, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 7 Nederlanders in het Derde Rijk – de regio Kleef na 1933

Er dient nog een perspectiefwisseling aan de orde te komen in dit onderzoek. Er is tot nu toe vooral vanuit Duitse actoren in Nederland gekeken naar de grensdynamiek – vluchtelingen, Duitse instanties en de grote Duitse gemeenschap. Als spiegelbeeld wordt nu onderzocht hoe het de duizenden Nederlanders in het Derde Rijk verging. Die woonden en werkten overwegend in het westen van Duitsland en kregen dus direct te maken met de politieke dynamiek in de grensstreek. Relevant is ook om nader te onderzoeken hoe aan Duitse kant het Berlijnse grensbeleid doorwerkte aan de westgrens en hoe de signalen uit de regio doorklonken in het centrale beleid. Daartoe volgt een speciale detailstudie over de ontwikkelingen in de jaren 1930 rond Kleef, een oude Duitse grensstad met innige historische banden met ‘Holland’. Omdat de stad veel Nederlandse inwoners telde, was er een Nederlands consulaat gevestigd. Hoe acteerde de Nederlandse consul in Kleef, die in de politieke turbulentie de grensoverschrijdende samenwerking moest blijven bevorderen? Ook is er aanleiding om het enthousiasme over het Derde Rijk onder de Nederlandse expats in Duitsland te inventariseren; enkele leiders van de NSB in Duitsland waren afkomstig uit Kleef.¹

7.1 Oude grenscontacten rond Kleef-Nijmegen

Grensstad Kleef, in een uithoek van het Derde Rijk, had sterke banden met het westen die eeuwen teruggaan naar de roemruchte middeleeuwse hertogdommen Gelre en Kleve.² Vanaf midden 18e eeuw ontwikkelde zich in de stad rond de parken van het hof van prins Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679) een kuuroord dat ook erg in trek was bij rijke Nederlanders.³ Die bouwden grote villa's in Kleef of vertoefden in luxe kuurhotels. Zo logeerden koningin-moeder Emma en dochter Wilhelmina geregeld in het vooraanstaande hotel Robbers, dat in 1909 zelfs twee bomen voor de deur plantte bij de geboorte van prinses Juliana. De hoogtijdagen van *Bad Cleve*, waar veel Nederlanders werk vonden, eindigden in 1914. Rond 1900

1 Delen van het onderzoek voor dit hoofdstuk zijn eerder gepubliceerd in: Jan Brauer, ‘Over de grens. Verzet en verraad in de grensregio Nijmegen-Kleef 1930-1940’, in: *Jaarboek Numaga* 61 (2014) 40-69.

2 In 1816 waren nog de oude zogenoemde Kleefse enclaves Zevenaar, Duiven, Wehl en Huissen bij het Koninkrijk der Nederlanden gevoegd. Smit, *Sporen van moderniteit*.

3 Henning, *Wirtschaftsraum (...) Kleve*, 147-228. Na gouverneur-generaal van Brazilië te zijn geweest, kwam Maurits via het Haagse Binnenhof in 1647 naar Kleef om daar een vorstelijke ambiance te creëren.

telde Kleef meer dan tweeduizend Nederlandse inwoners, ruim 12% van de stadsbevolking.⁴ Weinig kuurgasten, maar vooral arbeiders, want de grensstad werd eind 19^e eeuw aantrekkelijk voor nieuwe bedrijven door betere wegen en spoorverbindingen. In 1865 opende de spoorverbinding Kleef-Nijmegen en vanaf in 1912 reed er een tram naar Nijmegen.⁵

De snelgroeiende Kleefse industrie was voor een groot deel in Nederlandse handen. Vanwege de reeds genoemde *Schutzzollpolitik* onder Von Bismarck stichtten Nederlandse bedrijven filialen op Duitse bodem – net zoals in de grensstreek in Twente en rond Venlo. In 1888 vestigde Sam van den Bergh uit Oss een boter- en margarinefabriek in Kleef, die in 1905 al 1300 werknemers telde.⁶ Concurrent Anton Jurgens Hzn, ook uit Oss, begon tegelijkertijd een fabriek in Goch.⁷ Hun bedrijven groeiden snel, want margarine, olie en vetten waren belangrijke voedingsmiddelen in de moderne industriële samenleving. In 1927 gingen de twee concurrenten samenwerken in de Margarine Unie, in Duitsland werd de naam *Margarine Union* gehanteerd. Dit kartel kreeg na overname van noodlijdende concurrenten in de crisisjaren zo'n 70% van de Duitse markt in handen. Met de Britse zeepfabrikant Lever Brothers werd vervolgens het wereldconcern *Unilever* gevormd. Hoe kon deze *Margarine Union*, de marktleider in de Duitse voedingsmiddelenindustrie, met Nederlandse – gedeeltelijk joodse – eigenaren, zich handhaven in nationaalsocialistisch Duitsland met zijn strak geleide economie en protectionisme? Evident was dat de Duitse economie zo'n belangrijke voedselproducent ook na 1933 niet kon missen. Vanuit deze machtspositie en met een zekere aanpassing aan de nieuwe tijden, lukte het de concernleiding om op het hoogste niveau in Berlijn – met Hitler en Goering persoonlijk – afspraken te maken om in het Derde Rijk te kunnen blijven opereren en tegelijk de banden over de grens redelijk intact te houden. Echter, de winsten mochten niet het land uit en dus werd er fors in Duitsland geïnvesteerd; ook werden joden uit het Duitse management overgeplaatst naar filialen in andere landen. In 1938 bepaalde Goering dat het bedrijf 'arisch' was en daarmee was de dreigende onteigening van de baan.⁸

'Op de Botter', zo werden de grote vestigingen in Kleef en Goch in de volksmond genoemd, werkten dus veel Nederlanders; zo was de vader van KPD-er Fritz Dagmar uit paragraaf 5.2 er vlak voor de eeuwwisseling uit Rotterdam naar toe getrokken. Ook de *Bensdorp Schokoladenfabrik* en de biscuitfabriek *Hollandia – XOX* waren grote 'Nederlandse' werkgevers in Kleef. Maar niet alleen arbeiders trokken over de grens, ook de smokkel floreerde in de regio, in de rivierpolders Ooij en Duffelt, rond Groesbeek en in het grote *Reichswald*. Er waren ook intensieve sociaal-culturele contacten tussen Nederlanders en Duitsers; dat verliep doorgaans prima in het dialect, het '*Klever Platt*'. Op 16 oktober 1910 zaten in Kleef tienduizend mensen

4 In 1938 woonden in de Kreis Kleve 2760 buitenlanders, onder wie 750 vrouwen; 96,7% was Nederlander. *Wirtschaft und Arbeitseinsatz im Arbeitsamtsbezirk Kleve* (Kleve 1938).

5 Totdat Nijmegen in 1879 een spoorbrug over de Waal kreeg, reisde men per trein over Kleef naar het westen van Nederland.

6 Pim Penders, '*Steeds voor alle arbeiders aanspreekbaar*'. *Sam van den Bergh (1864-1941) grootindustriël* (Amsterdam 2016).

7 F.J.M. van de Ven, *Anton Jurgens Hzn 1867-1945. Europees ondernemer - bouwer van een wereldconcern* (Zwolle 2006).

8 Ben Wubs, *Unilever between Reich and Empire 1939-1945. International business and national war interests* (Rotterdam 2006).

op de tribune voor de eerste officiële voetbalinterland Duitsland-Nederland. Verder bezochten Nederlanders de fameuze Rijnlandse carnavalsbals, waar de ‘Kleveraner’ graag verkleed als ‘Hollander’ op klompen rondliepen. In oktober 1934 vierde de bloeiende vereniging *Nederland in Kleef* het 25-jarig bestaan tijdens een tweedaags feestcongres met 650 gasten.⁹

Vanwege de vele Nederlanders in de stad, de bedrijvigheid en het drukke grensverkeer besloot de Nederlandse regering in 1898 een honorair consulaat in Kleef op te richten.¹⁰ De eerste consul was een lokale wijnhandelaar, die in 1920 werd opgevolgd door de 37-jarige Julius Herdtmann junior, zoon van de Nederlandse consul in Düsseldorf, een grote internationale ijzerhandelaar. Zijn huwelijk bracht de rijke Herdtmann jr ook nog eens dicht bij Nederlandse hofkringen, omdat schoonvader Von Schütz bevriend was met prins Hendrik, de echtgenoot van koningin Wilhelmina. De nieuwe consul maakte zich echter niet geliefd in Kleef. Herdtmann jr ging te gemoedelijk om met de door de burgers gehate, onhebbelijke Belgische militaire bezetter die Kleef december 1918 was binnengetrokken; bovendien had hij zich in 1924 laten naturaliseren tot Nederlander. In 1928 kreeg Herdtmann eervol ontslag. Hij keerde later terug op het toneel als NSB-leider in Duitsland.¹¹ De nieuwe honorair consul in Kleef was een telg uit de Jurgens-familie, de 31-jarige Nederlander Arnold Jurgens, directielid van de *Margarine Union* in Goch. Hij heeft – onderbroken door de oorlogsperiode – het Nederlandse consulaat in Kleef geleid tot aan zijn pensionering in 1963.¹²

Begin 1933 werden ook in Kleef de bakens verzet. Weliswaar had de katholieke *Zentrums-partei* bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 1933 nog een absolute meerderheid behaald, maar het lukte de *NSDAP* om met intimidatie en terreur de macht te grijpen. De burgemeester werd ‘met pensioen gestuurd’, de gemeenteraad ‘gelijkgeschakeld’ en partijgenoten kregen sleutelposities in de ambtenarij. Niet erg succesvol was de *NSDAP* in de keuze van de nieuwe burgemeester, de *NSDAP Kreisleiter*, Alwin Görlich. Deze brutale ‘Großschnauze’ had met zijn aanhang in Kleef een waar schrikbewind gevoerd, maar moest al in november 1933 wegens corrupt handelen aftreden. Opvolger Karl Puff was even onbehouwen en had bovendien een drankprobleem.¹³ Met deze Puff kreeg consul Jurgens direct te maken door een onverkwikkelijke zaak in de privé-sfeer. Burgemeester Puff had in januari 1936 aan het slot van het grote *Polizeifest* in straalbezopen toestand Jurgens’ kindermisje in

9 *De Tijd*, 23 oktober 1934. De vereniging was aangesloten bij de koepel *Nederlandsche Bond in Duitsland* (1921). Voor de Gelderse grensinteractie in de Liemers en Groesbeek, zie: Smit, *Sporen van moderniteit* en T. Bosch, ‘Het dubbele gezicht van het interbellum. Groesbeek 1918-1940’, in: *Jaarboek Numaga* 50 (2003) 75-97.

10 Jan Brauer, ‘Aan de Hollands-Duitse stamtafel. Het Consulaat der Nederlanden in Kleef in roerige tijden 1920-1960’, in: D. Verhoeven etc. ed., *Gelderland-Grensland. 2000 jaar verdeeld en verbonden* (Nijmegen 2016) 166-176. KB 6 april 1898, benoeming Th. Remy jr, (geboren Wesel 1866). Het honorair consulaat bestreek de Landkreise Kleve, Geldern en gedeeltelijk Moers en Rees; ressorteerde onder het consulaat-generaal Düsseldorf (zoals Aken, Dortmund, Duisburg, Essen, Keulen, Münster). In 1951 uitgebreid tot consulaat-generaal. Zie publicatie Ministerie Buitenlandse Zaken: H.J. de Muij-Fleurke, *Honderd jaar Consulaat der Nederlanden te Kleef / Hundert Jahre Konsulat der Niederlande zu Kleve* (Den Haag 1998).

11 J. Herdtmann jr. (1883-1951), Hij was in 1911 gehuwd met Marie Louise von Schütz, de naturalisatie volgde op 30 december 1924 *Staatsblad* 609. Hem werd in Kleef kwalijk genomen dat hij vlagde op de verjaardag van de Belgische koning, terwijl de burgers een bloedhekel hadden gekregen aan de bruto plunderende Belgische militairen. J. Brauer, ‘Over de grens. Verzet en verraad in de grensregio Nijmegen-Kleef 1930-1940’, in: *Jaarboek Numaga* 61 (2014) 40-69.

12 Over Arnoldus Johannes Jurgens (1897-1971): Brauer, ‘Aan de Hollands-Duitse stamtafel’.

13 Eilers, *Politische Geschiede Kleves*, 63-68. In april 1936 werd Puff ‘weggepromoveerd’; opvolger *NSDAP*-er Kurt Ebel was een iets evenwichtiger bestuurder.

de garderobe van de feestzaal aangerand en omver geduwd. Het meisje eiste daarna schriftelijk excuus van de dronkenlap. Weer nuchter wilden Puff en de lokale partijtop het incident graag onder het tapijt vegen. Op vasthoudende en uiterst diplomatieke toon wist de consul voor het meisje op te komen en de juiste Duitse contacten aan te boren, die de burgemeester konden aanpakken. Kort na dit incident – het zoveelste – moest ook Puff het veld ruimen.¹⁴

In Kleef was inmiddels de pers genuïlkorfd, zodat dergelijke schandalen niet in de krant kwamen. Wel werd uitvoerig geschreven over de successen van het nieuwe bewind, de talrijke uitbundige manifestaties en de zestig politieke tegenstanders die in het voorjaar 1933 in *Schutzhaft* zaten. Het Nederlands consulaat kreeg het druk met uitreispapieren voor joodse burgers uit de regio. Een vijftigtal kon op tijd emigreren, daarin bijgestaan door het bureauhoofd van het consulaat, de Duitser Wilhelm Frede. De katholieke Frede kreeg het stempel *Judenfreund* en zou vanwege zijn loyaliteit aan Nederland in 1942 in het concentratiekamp sterven.¹⁵

Consul Jurgens' taak was het bevorderen van goede zakelijke en culturele relaties, ook toen het politieke klimaat gaandeweg verscherpte. De 'Zaak Spansier' in de zomer van 1933 in zijn ressort aan de grensovergang Beek-Wyler, was een eerste teken aan de wand. Deze politieke kwestie kwam niet op zijn bureau, maar werd door het departement in Den Haag behandeld. De politieke onrust leek de regionale bestuurlijke en economische samenwerking over de grens heen aanvankelijk nog niet te verstoren. Zo was de consul in februari 1934 bij de feestelijke ingebruikname van het Hollandsch-Duitsch Gemaal in Nijmegen. Water houdt zich immers niet aan grenzen en daarom werkten het waterschap en het *Deichverband* gezamenlijk aan de waterbeheersing in de rivierpolders, de Nederlandse Ooij en de Duitse Duffelt. Een jaar later werd de Stamtafel van Hollandsche en Duitse Vrienden opgericht, een platform voor bestuurders, notabelen en ondernemers uit de grensstreek. Naast zaken-diners waren er concerten of een traditionele Sinterklaasavond. 'De politieke grenzen tussen de landen, moeten op de kaart niet al te dik worden geteekend', aldus de Kleefse *Landrat* dr. Hermann Eich aan de Stamtafel in 1937:

'In het Neder Rijn-gebied heeft men leeren inzien, dat de politieke grens, die Nederland van Duitschland scheidt, zoo min mogelijk economische grens dient te zijn. (...) een hoge economische scheidingsmuur tusschen beide landen, schaadt vooral de levensbelangen van de grensbewoners.' [Hier wist men maar al te goed dat] 'wanneer in het eene land melk en honing vloeien, het ook het andere land niet slecht gaat' [en dat] 'ellende in het ene land ook steeds narigheid in het andere land veroorzaakt.'¹⁶

¹⁴ Documentatie Familie A.J. Jurgens.

¹⁵ Wilhelm Frede was in 1938 al 40 jaar in dienst als bureauhoofd. Nadat Jurgens op 9 mei 1940 naar Nederland vertrok, beheerde hij het consulaat tot aan zijn arrestatie in november 1941. Frede werd beticht van onregelmatigheden, maar zijn anti-houding en loyaliteit aan zijn werkgever, de Nederlandse staat, waren de werkelijke redenen. Uit het Gestapo-dossier over Frede: 'ein katholischer Fanatiker', 'deutschfeindlich', 'judenfreundlich' en: 'Er hat sich in den letzten neun Jahren mehr als Holländer gefühlt denn als Deutscher... und danach gehandelt'. Geciteerd uit: F. Kloldt, *Gestapo-Akten III/4-F3/41g: Martyrer-Akten Wilhelm Frede* (Krefeld 1966). Na mishandelingen overleed de 66-jarige Frede in maart 1942 in KZ Sachsenhausen. Bij zijn 40-jarig dienstjubileum in 1938 was Frede door Nederland geridderd voor zijn verdiensten. Na 1945 regelde consul Jurgens een Nederlands pensioen voor Fredes weduwe; het was in de eerste naoorlogse jaren geen sinecure om dit voor een Duitse staatsburger te regelen.

¹⁶ Verslag in: *Het Vaderland*, 19 april 1937.

Opening Hollandsch-Duitsch Gemaal met Nederlandse en Duitse genodigden
22 februari 1934 (collectie RAN)

Juist de grensbewoner kan bijdragen aan een goed begrip voor elkaar, vond Eich. De burgemeester van Goch, dr. Kaut, stelde aansluitend: ‘Nederlanders en Duitsers waren hier steeds dikke vrienden’. Consul Jurgens vulde aan dat de verstandhouding in het grensgebied op het ‘oogenblik in ieder geval perfect is’.¹⁷ Niets aan de hand, is het beeld dat deze notabelen toen nog nadrukkelijk wilden schetsen.

Intussen bleef Kleef in de jaren 1930 ook een trekpleister voor dagjesmensen die profiteerden van de sterk fluctuerende wisselkoersen. Een zeer populaire toeristische trekpleister op de grens was de destijds nog Duitse Wylerberg, waar op zomerse dagen bijna zeshonderd Nederlanders de natuur opzochten.¹⁸ Overigens werd toen ook nog het Duitse toerisme naar Nederland volop gepromoot. In de zomer van 1938 werd de eerste van een reeks ANWB-informatiekiosken langs de grens geplaatst bij de grensovergang Beek-Wyler. Hoofdtak van deze ‘verkeers-ambassadeurs’ was ‘den vreemdeling den toegang tot het land te vergemak-

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ullrich-Scheyda, *Grenzfeste Kranenburg*, 161. Na 1945 werd op deze plek een grenscorrectie doorgevoerd, die gedeeltelijk werd teruggedraaid in 1963. De toeristische Wylerberg, of Duivelsberg bleef toen door persoonlijke bemoeienis van politicus Van der Goes van Naters bij Nederland. Van der Goes van Naters, *Met en tegen de tijd*, 192, 193.

kelijken, hem een „welkom” toe te roepen, te assisteeran bij de vervulling van formaliteiten en inlichtingen van toeristische aard te verstrekken.¹⁹ Bij de feestelijke opening op 20 juli 1938 aan de grens in Beek bij Nijmegen, sprak ANWB-voorzitter Henri Bloemers voor Nederlandse en Duitse genodigden over de intentie tot een hoffelijke bejegening van Duitse toeristen en de ‘verbroederenden’ werking van de nieuwe kiosk.²⁰ Een wrang beeld in een tijd waarin de reiziger uit Duitsland steeds vaker een joodse vluchteling was, die aan de slagboom doorgaans niet op een warm onthaal kon rekenen.

Treinen met stemmers over de grens

De Duitse nationale verkiezingen op 5 maart 1933 en de verkiezingen en volksreferenda in de jaren daarna, brachten telkens bijzonder politiek grensverkeer naar Kleef en omgeving. Ook alle rijksduitsers vanaf 20 jaar die in Nederland woonden, waren namelijk stemgerechtigd. Zij werden opgeroepen om hun nationale plicht te vervullen in verschillende Duitse grensplaatsen. Behalve in Kleef kon bijvoorbeeld gestemd worden in Bentheim, Emmerich, Kranenburg en Aken, waar op de stations speciale stemlokalen waren ingericht. De Duitse consulaten in Nederland verstrekten de stembewijzen, maar die kon men van tevoren ook in de betreffende grensplaats ophalen. In maart 1933 werden op station Kleef wel tienduizend stemmers uit Nederland verwelkomd met spandoeken ‘Willkommen in der Deutschen Heimat!’ en ‘Wählt Liste 1, Adolf Hitler’, zo schreef de verslaggever van *De Tijd*.²¹ Dat aantal was overdreven, maar toch kwamen 2615 Duitsers uit Nederland die dag in Kleef hun stem uitbrengen. Als katholieke krant toonde *De Tijd* vooral interesse voor de katholieken die vanaf Rotterdam, Den Haag en Amsterdam reisden met drie door de vereniging van Duitse katholieken in Nederland georganiseerde treinen. Hierdoor kon het katholieke *Zentrum* met 50,6% toen nog de absolute meerderheid in Kleef halen, terwijl de *NSDAP* op 27,5% kwam.²² Opvallend waren de tweehonderd Duitse nonnen van Nederlandse kloosters die demonstratief, groepsgewijs een katholieke tegenstem kwamen uitbrengen op deze laatste vrije verkiezingen. Naast de roep ‘Heil Hitler’ klonk ook nog af toe ‘Heil Brüning’ of ‘Heil Thälmann’. Ook kwamen er kiezers met auto’s en bussen bij Beek-Wyler over de grens, waar ze door *NSDAP*-ers met vaandels en gezang werden begroet en uiteraard ook een bruin stemadvies kregen aangereikt.²³

De volgende verkiezingen en referenda rond Kleef werden pure *NSDAP*-evenementen, die ook de volksgenoten uit de Nederlandse grensregio moesten aantrekken. Weken van tevoren hingen er langs de wegen banieren en grote plakkatens die de grenspondelaars en ook de argeloze reiziger niet konden ontgaan. Een hoogtepunt vormde het referendum over de *Anschluss* van Oostenrijk en de verkiezing van de eerste *Großdeutsche Reichstag* op zondag 10 april 1938. Ook de Oostenrijkers uit Nederland mochten nu als nieuwe staatsburgers komen stemmen. De *Landesgruppe Holland der NSDAP*, oftewel de *RDG*-leiding, had

19 *Algemeen Handelsblad*, 9 juli 1938.

20 *Gooi- en Eemlander*, 21 juli 1938. In februari 1940 kregen de burgemeesters in de grensplaatsen de opdracht alle ANWB-wegwijzers te overschilderen om het Duitse troepen niet te makkelijk te maken. De ANWB-grenskiosk uit 1938 in Beek (gemeente Berg en Dal) staat er noch steeds als architectuurhistorisch monument.

21 *De Tijd* en *Het Volk*, 6 maart 1933.

22 Eilers, *Politische Geschichte Kleves*, 58-60. De opkomst was 88,9%, er werden ruim 1.100 stemmen meer afgegeven dan het aantal kiesgerechtigden in Kleef, vanwege de buitenlandse stemmers.

23 *Het Volk*, 6 maart 1933.

via de *Reichsbahn* dertien extra treinen naar Kleef geregeld.²⁴ Nederlandse kranten berichtten over volle treinen met uitgelaten, zingende en ‘Heil Hitler’ scanderende stemmers die de verschillende Nederlandse stations passeerden. Het Duits consulaat verstrekte voor twee gulden een retour-treinkaartje, inclusief een warme maaltijd – een bordje en bestek moest men zelf meenemen.²⁵ Het was die dag druk bij de grensovergangen in de regio en op station Kleef. Ook grensplaats Kranenburg trok veel stemmers, bijvoorbeeld enkele speciale RDG-bussen uit Arnhem. Voor de burgemeester namen de Arnhemse RDG-ers ruim 4000 kilo tin mee, dat was verzameld uit oud ijzer. Het tin werd symbolisch ter plekke geveild; de opbrengst was bestemd voor het Vierjarenplan van het Derde Rijk en voor de aanschaf van een grote hakenkruisvlag voor de *Ortsgruppe Arnheim*.²⁶

In de lente van 1937 hadden de Duitse en Nederlandse notabelen aan de Stamtafel nog een harmonieus beeld van de grenssamenleving geschetst, maar na vijf jaar nationaalsocialistisch bewind waren de onderlinge verhoudingen duidelijk killer geworden en gepolariseerd. De situatie aan de grens werd nog grimmiger, nadat in november 1938 tijdens de *Kristallnacht* de synagogen in Kleef, Goch en Emmerich in brand waren gestoken. En na de Nederlandse en de Duitse mobilisatie in augustus 1939 ging de grens dicht: dat betekende pasjes, hekken, controleposten, soldaten en veel spionnen aan de grens. Consul Jurgens had zijn gezin tegen die tijd alvast naar Nijmegen gestuurd.²⁷

7.2 NSB en NSNAP in het Derde Rijk

Het nationaalsocialisme en de daden van het nieuwe regime hadden onmiskenbaar een aantrekkingsrecht onder de circa 75.000 Nederlanders die in Duitsland woonden en werkten.²⁸ Zo telde de NSB in 1937 twaalfhonderd leden in Duitsland, in 1939 al circa vierduizend.²⁹ In 1934 waren er veertien lokale NSB-groepen met Hollandse heldennamen, zoals ‘Kring Willem de Zwijger’ (Düsseldorf), ‘Kring Piet Hein’ (Hamburg) en ‘Kring Prins Maurits’ (Kleef). Het aantal kringen zou nog stijgen naar circa 75, vooral geconcentreerd in de grensstreek van het Rijnland en rond Hamburg. Al op zaterdag 13 mei 1933 sprak Anton Mussert in grensplaats Goch in een bomvolle zaal voor landgenoten; de regio Kleef-Goch telde circa tweehonderd NSB-aanhangers.³⁰ Aanvankelijk wilde men Mussert met een SA-

²⁴ Fahrplananordnung nr. 1157 13 Verwaltungssonderzüge Reichsbahn, is afgedrukt in Ullrich-Scheyda, *Grenzfeste Kranenburg*, 170.

²⁵ *De Telegraaf*, 11 april 1938, zie ook dezelfde datum *De Maasbode*, *Algemeen Handelsblad* en *De Graafschapsbode*.

²⁶ Ullrich-Scheyda, *Grenzfeste Kranenburg*, 169-170.

²⁷ Arnold Jurgens vertrok op 9 mei 1940 met de laatste tram naar Nijmegen en kwam in 1945 terug op zijn post.

²⁸ Van Eijl, 222, in 1933 74.300 (in 1925 nog 82.300).

²⁹ *Rapport Nieuwe Neven-Organisaties van de N.S.B., C.I. 1923/40*, 24 januari 1940, <http://resources.huylens.knaw.nl/pdf/cid/1600-1699/1654.pdf> (Gezien 9 augustus 2021). De CID zag januari 1940 een snelle groei, mogelijk tot 6.000 leden. NSB-blad *Hou en Trou* meldde in december 1940 dat de 10.000 bijna was bereikt; dat lijkt (propagandistisch) enigszins overdreven. Zie: Edwin Klijn en Robin te Slaa, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam 2009) 395 e.v.

³⁰ De Kreis Kleve telde in 1938 zo'n 2.500 Nederlanders; *Wirtschaft und Arbeitseinsatz im Arbeitsamtsbezirk Kleve* (Kleve 1938). De jonge NSB-propagandaleider Rijnland, J. Boumans, was een van de organisatoren. Hij kwam uit Goch, studeerde rechten in Leiden.

muziekkorps dichtbij, aan de grensovergang in het Limburgse Siebengewald, feestelijk het Derde Rijk binnenloodsen, maar dat werd te provocerend geacht. Ook *NSDAP-Kreisleiter* Görlich en *Gauleiter* Josef Terboven luisterden aandachtig naar Musserts toespraak ‘Wij en de Deutsche Revolutie’. Spreker Mussert werd na drie kwartier onderbroken door een gast in uniform die het podium oplom en het woord vroeg. Deze 22-jarige Arnold Peeters zei dat hij helemaal uit Amsterdam was komen fietsen om een boekje open te doen over de NSB. Hij riep dat Mussert een verrader van de nationaalsocialistische zaak was, een bedrieger en een ‘jodenschurk’, leider van een partij die niet eens het hakenkruis voerde. Peeters zweepte het publiek flink op en een door hem gecharterde Duitse SA-groep zette luidkeels het *Horst Wessellied* in. In alle tumult koos Mussert met zijn gevolg het hazenpad. ‘Ir. Mussert uit Goch weggejouwd’, luidde een krantenkop; de Nederlandse pers schreef breeduit over Musserts mislukte uitstapje over de grens.³¹

Deze smadelijk aftocht had Mussert te danken aan de NSNAP, die vooral in de grensstreek van zich deed spreken.³² De in 1931 opgerichte Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiders Partij was een bonte verzameling van radicale splintergroepjes die elkaar fel bestreden. Ze hadden gemeen dat ze fel anti-semitisch en pro-Duits waren. Voortdurend gingen ze op de vuist met tegenstanders en vooral met de ‘grote broer’ NSB. Deze NSNAP manifesteerde zich in 1933 in kleine groepjes nogal luidruchtig in uniform in het Duitse grensgebied. In Duitsland wonende NSNAP-ers togen geregeld de grens over naar Nederlandse plaatsen om kameraden te ondersteunen en om te vechten met tegenstanders. De groep uit Bocholt zat bijvoorbeeld achter de eerder beschreven overval op de joodse leraar Mozes Kan in 1936 in Dinxperlo. Ook in Krefeld was een actieve groep, die geregeld in Venlo rotzooi kwam trappen en daar leuzen en hakenkruizen op muren kalkte. Dergelijke kladacties kwamen ook geregeld in Kerkrade voor. Op zaterdag 12 augustus – nota bene bijna tegelijkertijd met de arrestatie van de Nijmeegse socialist Henk Spansier in de tram in Kleef – zorgde NSNAP-leider Ernst Herman ridder van Rappard in het centrum van Nijmegen voor relletjes. Met zo’n tachtig partijgenoten en Duitse kameraden uit Kleef, marcheerde hij in uniform en met hakenkruisband om, vanaf de grens, begeleid door Nederlandse politie, naar zaal De Harmonie in het Nijmeegse centrum. Daar moest de politie meer dan duizend opgetrommelde politieke tegenstanders en nieuwsgierigen op afstand houden. Binnen hield behalve Van Rappard ook NSNAP-gouwleider Voltke uit Goch een ‘Hitleriaansche scheldtirade’ en er ontstond groot tumult tijdens het debat. Na afloop moesten de bruinhemden onder politiecordon langs de Joelende tegenstanders. De agenten schoten in de lucht om het publiek op afstand te houden. Onder een stenenregen bracht een speciale tram de NSNAP-ers richting grens.³³

De chaos rond de demonstratie van de bruinhemden in Nijmegen kreeg een politiek staartje. Terwijl Duitse kranten verontwaardigd schreven dat de Duitse gasten als gevangenen waren omsingeld en werden bedreigd door joden en communisten, vroeg de Nederlandse pers zich af hoe deze invasie van ‘pseudo-Nederlanders’ mogelijk was geweest onder het oog van de autoriteiten. De Nijmeegse burgemeester moest zich verantwoorden voor de

31 Verslag in *Het Volk*, 15 mei 1933, zie ook: *De Telegraaf*, 15 mei 1933, *De Tijd*, 15 mei 1933 en NSB-krant *Volk en Vaderland*, 20 mei 1933.

32 Willem Huberts, *In de ban van een beter verleden. Het Nederlandse fascisme 1923-1945* (Nijmegen 2017) 109-115.

33 *Het Volk*, 14 augustus 1933.

gemeenteraad.³⁴ In Den Haag vroeg de minister van Binnenlandse Zaken zich af waarom de burgemeester van Ubbergen deze politieke mars niet bij de grens had tegengehouden, gezien het sinds 1932 geldende uniformverbod? De burgemeester en de betrokken wethouder rapporteerden dat ze een dag tevoren een verzoek hadden gekregen voor de doortocht naar Nijmegen van de Nederlanders uit Kleef. Voor deze zich als vreedzaam presenterende wandelgroep op doortocht hadden zij geen vergunning nodig geacht. Zij beoordeelden het niet als een politieke optocht, ook niet toen er zeker 65 man in gelid in uniform verschenen. Gezien de boze reacties van omstanders was er alleen een politie-escorte toegevoegd om de orde en rust te bewaren tijdens de tocht naar Nijmegen. De commissaris der koningin wees de burgemeester op de gevolgen van deze foute inschatting.³⁵ De grensgemeente had de komende jaren nog veel te stellen met wandelende groepjes *Hitlerjugend* en met vechtpartijen tijdens de door Duitsers en Nederlanders drukbezochte kermissen.

Van Rappard bleef voorlopig zeer actief in de grensstreek met zijn NSNAP-splinter van zo'n vijfhonderd aanhangers, die hoofdzakelijk woonden aan zowel de Duitse als de Nederlandse kant van de grens in Gelderland en Limburg. Hij opereerde eerst vanuit Arnhem, later vestigde hij zich in Duitsland. Hij propageerde openlijk de *Anschluss* van Nederland bij het Groot-Germaanse Rijk en hij voerde een tijdlang de naam 'NSNAP-Hitlerbeweging', totdat dit door de Duitsers werd verboden.³⁶ De *Gestapo* vond elke partijpolitieke oppositie van buitenlanders tegen hun eigen regering op Duitse bodem in principe bedenkelijk, omdat dit de 'aussepolitische Belangen des Reiches' aantastte.³⁷ Het ongeregelde gestook in de periferie werkte contraproductief. Het *Reichsministerium des Innern* kwam daarom in december 1934 met een verbod op politieke bijeenkomsten en met een uniformverbod voor Nederlandse nationaalsocialisten. Omdat de geregelde 'Misshelligkeiten' de betrekkingen met Nederland zwaar belastten, moest er afstand worden gehouden tot de relschoppers:

'Der Niederländischen Regierung darf nicht Anlass zu der Behauptung geliefert werden, dass die NSDAP, die holländischen Nationalsozialisten unterstützte.' (...) 'Der Stellvertreter des Führers hat den Parteidienststellen jegliche Unterstützung holländischer Nationalsozialisten verboten.'³⁸

*Gestapo*chef Diels voegde er voor de regionale besturen aan toe dat het uniformverbod alleen gold voor de *Rheinprovinz*, Hannover en Westfalen, die grensden aan Nederland.³⁹ Later werden besloten bijeenkomsten enkel bestemd voor buitenlanders, toegestaan onder toezicht van de *Gestapo*; in feite analoog aan de voorwaarden die Den Haag aan *NSDAP* en *RDG* in Nederland stelde.

34 *De Gelderlander*, 14 augustus 1933; *PGNC* 14, 15, 17 augustus. Zie ook: Savenije, *Nijmegen, collaboratie en verzet*, 71-72. Zie voor de Duitse verslaggeving: Ullrich-Scheyda, *Grenzfesten Kranenburg*, 156-157

35 Briefwisseling Burgemeester Ubbergen en CdK Gelderland, augustus-september 1933, in: RAN, nr. 747A Gemeente Ubbergen 1811-1945, inv.nr. 1447.

36 Huberts, *In de ban*, 109-115 en G.R. Zondergeld, 'Rappard, Ernst Herman ridder van (1899-1953)' in: BWN. <http://resources.huuygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/rappard> (Gezien 9 augustus 2021). In juni 1939 hief Van Rappard zijn partij op, maar mocht deze van de bezetter in de zomer van 1940 weer voortzetten. Hij vocht later als SS-er aan het Oostfront.

37 Rondschriften *Gestapo*, 11 augustus 1934, in: LAV NR.W R RW 36 inv.nr. 60.

38 Besluit Reichsminister des Innern, 13 december 1933, in: LAV NR.W R RW 36 inv.nr. 60.

39 Diels *Gestapo*, rondschriften aan Oberpräsidenten Regierungsbezirke, 18 januari 1934, in: LAV NR.W R RW 36 inv.nr. 60.

Bladen voor de NSB in Duitsland, ex 1938 en 1940
(collectie NIOD)

Met deze maatregelen waren de wilde Nederlandse splintergroepjes in het Derde Rijk redelijk aan banden gelegd. Het regime in Berlijn bleef voorlopig gereserveerd staan tegenover de Nederlandse nationaalsocialisten, ook nadat de NSB bij de verkiezingen in april 1935 met 8% van alle stemmen een stevige factor in de Nederlandse politiek leek te zijn geworden. Een 'freundlich gesinntes Abwarten' was voorlopig de beste houding, zo adviseerde de *Gestapo* in mei in een rapport over de NSB.⁴⁰ In 1936 was er een eerste officiële ontmoeting van Mussert met Hitler, die eveneens nogal afstandelijk bleef.⁴¹ Toch leek die NSB enkele jaren later een nuttige bijdrage te kunnen leveren aan de imperialistische plannen van Berlijn. Begin 1940 wist de sabotage-afdeling van de *Abwehr* heel handig een groepje NSB-ers uit Duitse grensregio te rekruteren voor een actieve bijdrage aan de militaire overval op Nederland; daarin had Herdtmann jr – van 1920 tot 1928 Nederlandse consul in Kleef – een sleutelrol.

40 De Jong, *Het Koninkrijk*, deel I, 337.

41 *Ibidem*, 337-340.

7.3 De Nationaal-Socialistische Bond van Nederlanders in Duitsland

In 1935 gaf Mussert aan Julius Herdtmann jr de opdracht om de NSB in Duitsland te organiseren en om leden te werven voor de geüniformeerde ordedienst Weer-Afdeeling (WA).⁴² In het kader van de neutraliteitspolitiek kwam er in mei 1939 echter een wettelijk verbod op afdelingen en betalende leden in het buitenland voor Nederlandse politieke partijen.⁴³ De NSB in Duitsland werd daarom formeel opgeheven, waarna Herdtmann in Düsseldorf de ‘Nationaal-Socialistische Bond van Nederlanders in Duitsland’ oprichtte. In het geheim bleef hij echter met het Utrechtse NSB-hoofdkwartier in contact. De naam van hun clubblad *De NSB-er* veranderde in *Hou en Trou* en de WA-activiteiten gingen verder onder de naam ‘Sport en Spel’, als betrof het een onschuldige club voor lichamelijke oefening.

In Kleef had de NSB al redelijk vaste voet aan de grond gekregen door de inspanningen van kringleider en WA-leider Auke Damhof, die nauw samenwerkte met Herdtmann. De politieke loopbaan tot 1945 van deze avontuurlijke Nederlander uit Kleef verdient hier bijzondere aandacht vanwege zijn behoorlijk ‘grensverleggende’ optreden ten dienste van het nationaalsocialisme. Auke Damhof werd op 22 januari 1891 in Landsberg an der Warthe, zo’n 140 km ten oosten van Berlijn, geboren in een Nederlands gezin. De familie vestigde zich in 1897 in Foxhol bij Hoogeveen.⁴⁴ In december 1923 trouwde Auke in Hoogeveen met de Duitse bankiersdochter Irmgard Hoffmann. Hij leidde daar enige tijd met weinig succes de vermicelli-fabriek *De Adelaar* en was verder actief in de paardensport. In 1931 verhuisde het gezin Damhof naar Nijmegen, waar Auke een mosterdfabriek exploiteerde. Toen ook dit bedrijf mislukte, wilde zijn vrouw terug naar Duitsland en zo belandde het gezin in Kleef. Door zijn rijke partner leefde Damhof op grote voet, vertoefde veel in kroegen of was aan het jagen. Omdat hij nogal vaak de grens passeerde, verdacht de *Gestapo* hem van deviezen-smokkel. Damhof kwam vaak in een smokkelaarscafé bij de grensovergang Wyler, waar hij enveloppen overhandigde aan andere bezoekers. Ook zag een informant dat hij 8000 RM afleverde in een verdachte Nijmeegse sigarenzaak.⁴⁵

De interesse van de *Gestapo* voor Damhof nam af toen hij zich ontpopte als NSB-er en veel optrok met Herdtmann. Damhof maakte snel carrière: hij werd benoemd tot kringleider van NSB-Kring 8, Prins Maurits in Kleef en omgeving. Op propaganda-avonden in de regio was hij een gewild en bevlogen spreker. ‘Ruw in doen en laten’, zo kenschetste hij zichzelf, ‘zeker in mijn spreken’.⁴⁶ Bij Damhof thuis was de NSB-krant *Volk en Vaderland* verkrijgbaar en er werd geregeld vergaderd en gefeest: ‘Ik ben een goed gastheer’ (...) ‘een borrel was bij mij thuis altijd in overvloedige voorraad aanwezig’, verklaarde hij achteraf.⁴⁷ De bevriende

42 Brauer, ‘Over de grens. Verzet en verraad’, 2014 en De Jong, *Het Koninkrijk* deel 2, 343-348.

43 Het betreft de wijziging van de wet op het recht van vereniging en vergadering, *Staatsblad*, 13 mei 1939, nr. 200.

44 Vader Damhof werd directeur van een aardappelmeelfabriek. Auke verbleef enige tijd in de Verenigde Staten, wat hem later de bijnaam ‘Bill’ opleverde. Brauer, ‘Over de grens. Verzet en verraad’, 2014, 57-67.

45 Ook verhoorde de *Gestapo* hem voor het stelen van geld uit kassa’s en garderobes in cafés en hotels volgens getuigen. Damhof ontkende. *Gestapo* dossier Damhof, LAV NR.W R, *Gestapo Düsseldorf-RW* 58, inv.nr. 74781.

46 Verhoor Auke Damhof, 19 april 1949, in: NA Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging (CABR), inv. nr. 64545.

47 Ibidem.

NSB-propagandaleider Ernst Voorhoeve, afkomstig uit Groesbeek, schetste hem als ‘paradepaardje dat zijn uniform zeer goed wist te dragen en [die] als een gezellig causeur, een goed jager en goed paardrijder bekend stond.’⁴⁸ Overigens maakte Damhof ook flink jacht op vrouwelijk schoon, zo bleek uit de liefdesbriefjes aan Nijmeegse dames, die de *Gestapo* onderschepte. Als commandant van Sport en Spel, gaf hij circa dertig mannen sporttrainingen in de bossen. Ook waren er groepjes in Goch en Emmerich actief, waarvoor Damhof nieuwe leden onder Nederlanders in Duitsland wierf. Er werden snode plannen ontwikkeld voor deze mannen toen eind 1939 de oorlogsdreiging in de lucht hing, die nadrukkelijk ook aan de grens tastbaar werd.

Na de mobilisatie in augustus 1939 bepaalden in het drukke Beek-Wyler en ook bij andere grensovergangen in de buurt de militairen de dagelijkse orde. Er werd een hek gebouwd en het wemelde er van de Nederlandse en Duitse informanten, *V-Leute*, die voor de diverse diensten op pad waren en die zich onder het reguliere grensverkeer mengden. De *Zoll*, *Grenzpolizei*, *Gestapo* en de *Abwehr* hadden grote moeite om alle spionnen uit het eigen kamp uit elkaar te houden.⁴⁹ Het *Grenzpolizeikommissariat* in Kleef stuurde lijsten van personen, die zoveel mogelijk ongehinderd mochten doorreizen, overigens zonder dat dit argwaan zou wekken bij de Nederlandse grensbewaking. Spionnen reisden zonder visum en wilden geen stempels in hun paspoort. Immers, als uit de papieren zou blijken dat ze heel vaak de grens passeerden, waren ze verdacht. Ook werkten er Nederlandse informanten voor Duitse instanties. *Gestapo Düsseldorf* verstrekke in februari 1940 een lijst van veertien Nederlandse informanten van de *Abwehrstelle Köln*, die vrijwel dagelijks in Beek-Wyler per auto de grens passeerden.⁵⁰ Erg onoverzichtelijk voor de grensbewakers was de dagelijkse stroom grenspendelaars die voorbijtrok. Onder de grensbewoners waren immers tientallen informanten gerekruteerd, aan beide zijden. Nederlandse grenspendelaars waren voor de Nederlandse inlichtingendiensten op pad, terwijl Duitse *Grensläufer* missies voor de *Abwehr* uitvoerden. Dat waren boeren, landarbeiders, kroegbazen in Wyler, maar ook een Duitse automonteur van een Nijmeegse garage.⁵¹ De *Gestapo* in Düsseldorf stuurde vanaf eind 1939 voortdurend nieuwe instructies en bijgewerkte namenlijsten naar de grensposten. Er liepen ook wel eens spionnen tegen de lamp. In februari 1940 schreven de kranten dat er in een Nijmeegs café twee spionnen waren opgepakt. Zij brachten voor de *Abwehr* de Nederlandse stellingen in kaart en rapporteerden over de bewaking van de bruggen over de Waal en het Maas-Waalkanaal, die zeer strategisch waren voor de militaire opmars die inmiddels op stapel stond.⁵²

48 Verhoor Ernst Voorhoeve, 12 februari 1947, in: NA CABR inv.nr. 64545. Voorhoeve vluchtte na Dinsdag met Damhofs vrouw naar Duitsland; beiden werden op 23 juli 1945 gearresteerd in Fischerhude. Biografie in: *Jaarboek Numaga* 60 (2013) 140-141.

49 Ullrich-Scheyda, *Grenzfeste Kranenburg*, 265-267.

50 Greko Kleve aan Gestapo Düsseldorf, 7 februari 1940, in: LAV NR.W R, RW 36, inv.nr. 44.

51 Lijsten met informanten uit deze regio, zie onder meer: Greko Kleve aan Gestapo Düsseldorf, 7 september 1939 en Gestapo Düsseldorf aan Grekos en Aussendienststellen, 21 maart 1940, in: LAV NR.W R, RW 36, inv.nr. 44.

52 *De Gelderlander*, 3 februari 1940; zie ook Savenije, *Nijmegen, collaboratie en verzet*, 115 en in dezelfde studie voor het Nijmeegse perspectief in mobilisatietijd 96-130 ('Gemobiliseerde grensstad').

7.4 ‘Sport en Spel’ en het verraad van 10 mei 1940

Begin maart 1940 werden de Sport en Spel-mannen uit Kleef bij elkaar geroepen in de tuin van Damhofs villa aan de *Hermann Göringstraße*. Na een inspectie bood Herdtmanns assistent, de Sport en Spel-leider Hubert Koehler, een door de Duitse staat verzorgde politietraining aan in speciale kampen, waarvoor men ook nog eens een vergoeding van twee RM per dag kreeg.⁵³ Na zo'n training kon men straks in eigen land worden ingezet voor politietaken om de orde te handhaven als het Duitse leger Nederland 'onverhoopt zou moeten bezetten' bij een Engelse aanval, waarover inmiddels wilde geruchten de ronde deden. Damhof wilde zelf niet deelnemen, maar spoorde wel zeven leden uit zijn groep aan om mee te doen. Koehler en Herdtmann ronselden in die dagen op deze manier ruim honderd 'Duitse' Nederlanders uit NSB-kringen in het Rijnland. Misleid of gelokt door avontuur en mooie baantjes, werden dit de acteurs in een van de meest opzienbarende Nederlandse verraaddrama's in de Tweede Wereldoorlog. Herdtmann had namelijk buiten Mussert om al vanaf eind 1939 contacten gelegd met hoge Duitse officieren om zijn eigen carrièrekansen te vergroten. Daarbij bood hij de Sport en Spel-groepen aan voor de Duitse luchtbescherming als de strijd zou losbarsten. De *Abwehr* zag echter meer in een rol als gids en tolk voor de stoottroepen van de *Wehrmacht* bij een militaire inval. In februari 1940 antwoordde Herdtmann op het *Abwehr*-verzoek, dat alle mannen ter beschikking van Hitler stonden. De praktische uitwerking liet hij over aan zijn gewillige 'werktuig' Koehler, die hij ten onterechte voorhield dat Mussert er van wist.⁵⁴

Geheim kamp Asperden, training voor 'de inzet'

Op 17 maart 1940 begon het serieuze werk voor deze Sport en Spel-cursisten. In een café-zaaltje in Düsseldorf legden in aanwezigheid van enkele Duitse officieren, Herdtmann, Damhof en Koehler, circa tachtig mannen een nogal curieuze eed af: 'Ik beloof, mijn volk, mijne koningin, mijn vaderland steeds te dienen', tegelijkertijd beloofde men trouw aan de NSB en gehoorzaamheid aan leider Mussert. Verder zou men 'stipte geheimhouding' betrachten over de komende activiteiten.⁵⁵ Meteen daarna gingen de mannen met een aantal Duitsers naar een viertal geheime kampen dicht bij de grens.⁵⁶ Al snel was duidelijk dat

53 Verhoren H. Koehler 302/13, 14, 15 en 16, tussen 5 januari en 5 september 1949; verhoor mevr. Koehler-Geurts, 27 december 1948, in: NA CABR, inv.nr. 64545. Nederlandse huisschilder Hubert Köhler, vaak gespeld als Koehler, geboren in 1887 in Den Haag, had een Duitse vader en een Nederlandse moeder. Zijn zaak in Limburg ging failliet, hetgeen hij weet aan zijn NSB-lidmaatschap (sinds 1933). Hij zocht daarop werk in Duitsland, was NSB-kringleider in Aken tot Herdtmann hem aanzocht voor Sport en Spel; zijn vrouw deed de administratie.

54 NIOD, 249-A0358 Inval 1940 en 249-0765A Sport en Spel. Verder: De Jong, *Het Koninkrijk* deel 2, 343-349 en 480 e.v. Zie ook *Verweerschrift H. Koehler*, 5 augustus 1941, in: *Het Proces Mussert* (Den Haag 1948) 332-337. Het luchtbeschermings-idee zou Herdtmann hebben gekregen van Edgar Schmid-Burgk uit Aken.

55 Geciteerd uit *Het Proces Mussert*, 334. Verder Rapport rechercheur Van Buren 302/38, 3 oktober 1949, in: NA CABR, inv.nr. 64545. Dit CABR-dossier bevat o.a. verhoren door Van Buren van Damhof en echtpaar Koehler-Geurts. Circa 150 tot 200 Sport en Spel-leden gingen naar trainingskampen; Koehler gaf aan 190 mannen. Het aantal 'inzetters' bij de aanval op de bruggen op 10 mei 1940 lag tussen de 60 en 100. Zeker drie van hen sneuvelen, vier 'inzetters' raakten gewond en twee kregen een Duitse militaire onderscheiding. Ook werden trainees uit de kampen aan diverse *Wehrmacht*-eenheden toegevoegd als tolk, de zogenoemde *Landeskundige* of *Sprachkundige*.

56 Asperden bij Goch voor de brug bij Gennep en het Maas-Waalkanaal, Arsbeck voor de bruggen bij Roermond en over het Julianakanaal; in Linnich voor de Maastrichtse brug; in Wahn of Wahnerheide voor de opleiding van parachutisten.

dit geen onschuldige politie cursus was, maar een militaire training. De *Abwehr* had met de *Wehrmacht* bedacht dat Nederlandstalige gidsen handig zouden zijn voor de speciale stoottroepen die bij de invasie moesten voorkomen dat de strategische bruggen over de IJssel, Waal, Maas-Waalkanaal, Maas en Julianakanaal door het Nederlandse leger zouden worden opgeblazen. Over intacte bruggen was een snelle opmars van de reguliere troepen met zwaar materieel mogelijk richting Grebbelinie en het westen, voor de aansluiting bij de luchtlantingstroepen.

Dicht bij Kleef lag een trainingskamp in de barakken van de Duitse werkverschaffing in Asperden, in het Reichswald op de grens. Dat was een goede uitvalsbasis voor de bruggen over het Maas-Waalkanaal en over de Maas bij Gennep. Zo'n tachtig Duitsers en dertig Nederlanders, onder wie Damhofs Kleefse kameraden, oefenden daar vanaf medio maart in legerkleding met wapens en explosieven voor nachtelijke operaties. Het kamp was gecamoufleerd en hermetisch van de buitenwereld afgesloten. De *Abwehr* regelde vervalste identiteitsbewijzen, Nederlandse karabijnen en nagemaakte marechaussee-uniformen. Het zou immers niet bij tolken en gidsen blijven. Het plan was om de bruggen met een krijgslist te veroveren. De Nederlandse assistenten moesten namelijk in de ochtendschemering de Nederlandse militaire posten in verwarring brengen. De brugbewaking zou worden misleid door twee of drie in Nederlandse uniformen gestoken Sport en Spel-lieden, die een groepje Duitse 'krijgsgevangenen' voor zich uit dreven. Bij de brug zou na een ochtendgroet en het wachtwoord – dat kennelijk bekend was – worden gemeld dat een groep Duitse deserteurs moest worden afgeleverd bij de commandopost achter de linies. Op de brug zou dan direct de overrompeling door deze zwaarbewapende 'krijgsgevangenen' volgen en zou de ontsteking onklaar worden gemaakt. Op 9 mei werd deze tactiek aan de 'inzetters' toegelicht. Zij konden zich nog bedenken. Een enkeling trok zich terug, de rest nam een borrel van opwinding en voor de spanning, 'bereit zum Opfer für meinen Führer und mein Vaterland', zoals een Nederlandse SS-er achteraf in een ronkend verslag schreef.⁵⁷

Naar de bruggen

Op 10 mei, kort na middernacht, werden de *Sondertruppe*s van kamp Asperden per vrachtauto naar de grens in het gehucht Hommersum gebracht, waar ze de Nederlandse grens overschreden. In verschillende groepjes ging het te voet over de Gennepheide richting Maas-oever, een tocht van zo'n vijf km. Op 'uur-X', 03.55 uur – Duitse tijd 05.35 – begon de actie. De operatie slaagde bij de strategische spoorbrug in Gennep. Daar kon een Duitse pantseren goederentrein met een compleet infanteriebataljon ongehinderd doordringen tot aan Mill, bij de Peel-Raamstelling, de belangrijke verdedigingslinie tegen een Duitse opmars. Deze spoorbrug werd vervolgens nog als verkeersbrug gebruikt door een Duitse pantserdivisie. Ook de bruggen over het Maas-Waalkanaal bij Hatert en Heumen werden met behulp van 'inzetters' in Nederlandse uniformen genomen. In Malden echter werd de brug door Nederlandse soldaten heroverd en opgeblazen. Ook in Mook, Grave en Westervoort mislukte het plan, evenals in Roermond en Buggenum waar het Nederlandse leger de bruggen

⁵⁷ Verslag Martin van Haalem, later SS *Westland*, over de actie op brug bij Gennep, in: *Het proces Mussert*, 337-338.

liet springen.⁵⁸ In Maastricht mislukte het plan omdat de ‘inzettters’ de avond ervoor aan het drinken waren geslagen; voor deze laatste actie was overigens ook NSNAP-er Ernst van Rappard in training gegaan, maar hij trok zich op het laatste moment terug.⁵⁹ De vijf bruggen over het Julianakanaal kwamen ongeschonden in Duitse handen. Al met al waren de operaties geen klinkend succes, maar de geslaagde actie bij Gennep bleek zeer waardevol voor de *Wehrmacht*.

De strijd rond het onoverzichtelijke sluiscomplex in Heumen, waaraan Kleefse NSB-ers deelnamen, verliep verwarrend en duurde door felle Nederlandse tegenstand tot laat in de middag. Er werden diverse Duitse hulptroepen aangevoerd. Uiteindelijk zijn hier minstens 17 Nederlanders gesneuveld. Zeker 11 Duitse aanvallers zijn gesneuveld. Ook de 41-jarige Kleefse Sport en Spel-man in marechaussee-vermomming Toon Lukassen. Op diezelfde rode mei, in de loop van de dag, vernam Damhof in Kleef naar eigen zeggen voor het eerst over operatie. In het lazaret in Bedburg-Hau hoorde hij de details en vernam dat zijn goede vriend Lukassen was gesneuveld. Lukassen lag in een veldgraf in Heumen en zorgde ná zijn dood nog voor verwarring. Gezien zijn marechaussee-outfit – weliswaar met nep-tresen aan de verkeerde kant en met valse schouderstrepen – werd zijn lijk afgeleverd bij een begraafplaats in zijn geboorteplaats Nijmegen. De Duitse weduwe Lukassen wilde hem echter begraven in zijn gedroomde *Vaterland* in Kleef, hetgeen door Damhof werd geregeld.⁶⁰ De marechaussee-kepie die Lukassen tijdens de actie in Heumen droeg, kwam later terecht in het Nederlands Legermuseum.⁶¹

De Nederlandse ‘inzettters’ kregen enkele dagen later op het kantoor in Düsseldorf de felicitaties van Herdtmann en Koehler. De *Abwehr* vond het verstandig hen voorlopig buiten beeld te houden; vervolgens werd er bij hen op aangedrongen om tot de SS toe te treden – dus geen politiebaantje, zoals beloofd. Enkelen voelden zich bedrogen en gingen klagen. Toen Koehler ook nog eens op NSB-bijeenkomsten ging rondbazuinen dat zonder ‘zijn jongens’ de *Wehrmacht* er waarschijnlijk tien dagen over had gedaan om Nederland te bezetten, kreeg het NSB-hoofdkwartier kritische berichten. Zelfs fanatieke NSB-ers spraken over laag landverraad door Hollandse jongens. Mussert zat met de kwestie in z’n maag. Hij wilde graag een onafhankelijke positie tegenover de bezetter verwerven en had daarvoor brede steun van het Nederlandse volk nodig. Dit verhaal hielp daar niet bij, integendeel. Na de snelle capitulatie in mei gonsde het immers van geruchten over de vijfde colonne aan de grens, spionage, uniformensmokkel en hulp van NSB-ers aan het Duitse leger. De Sport en Spel-affaire leverde daarvoor het bewijs. Mussert sprak over ‘zwijnerij’ en een zwarte bladzijde in de NSB-geschiedenis. Toen het gerommel in eigen gelederen bleef doorzeuren, riep

58 Strijd om de bruggen: Herman Amersfoort, Piet Kamphuis, *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* (Den Haag 2012⁴) en De Jong, *Het Koninkrijk* deel 2, 480-499; Getuigenissen van de bij de strijd in Gennep en Heumen betrokken Nederlandse soldaten in: Ernst P. Weber, *De vuurproef van het Grensbataljon. Belevissen van het 1^e Bataljon 26^e Regiment Infanterie tijdens den Nederlandsch-Duitschen oorlog van 10-15 mei 1940* (Arnhem 1945). 59 Zondergeld, *Van Rappard* BWN.

60 Verhoor Damhof, 25 september 1948 en rapport Van Buren 302/38, 3 oktober 1949, in: NA CABR, inv.nr. 64545. In Heumen kwamen circa tien Sport en Spel-leden in actie, drie droegen een nep-marechaussee-uniform. Damhof zorgde dat weduwe Lukassen een uitkering kreeg. Van den Hurck uit Kleef sneuvelde bij Hatert. Zie: Brauer, ‘Over de grens. Verzet en verraad’, 2014 en Weber, *De vuurproef*, 110-143.

61 Thans Nationaal Militair Museum te Soest, collectie-item 050970.

hij de hoofdrolspelers naar Utrecht. Op erewoord loog Herdtmann dat hij er niets van wist. Mussert liet het grondig onderzoeken. De uitkomst: Herdtmann en Koehler werden aan de kant gezet en de pijnlijke kwestie ging de doofpot in.⁶²

NSB in Duitsland na 1940 met Opperheerbanleider Damhof

Hoe verging het de NSB-gelederen in het Derde Rijk na 1940? Daarvoor kreeg Auke Damhof uit Kleef belangrijke taken toebedeeld door het NSB-hoofdkwartier in Utrecht. Damhof had in juni 1940 heel tactisch zijn ontslag aan Mussert aangeboden en hij had met allerlei intriges bijgedragen aan de val van Koehler en Herdtmann.⁶³ Mussert verzocht hem echter te blijven en benoemde hem tot Heerbanleider voor de WA-activiteiten in Duitsland. De naam NSB werd weer gevoerd en Sport en Spel werd weer de WA, die onder Damhofs leiding groeide tot tweeduizend man.⁶⁴ Op zondag 3 augustus 1941 bezocht Mussert Kleef, waar hij in huize Damhof werd verwelkomd. Tijdens de lunch in hotel *Maywald* werd getoost op Hitler en daarna inspecteerde Mussert de zeshonderd 'politieke soldaten' die door Damhof in carré buiten waren opgesteld. Het WA-muziekkorps gaf een concert in het Moritzpark en in de met 1800 mensen tot de nok gevulde *Rheingold*-zaal kon Mussert nu ongestoord spreken over de sterke NSB-groei, ook onder 'de vele Nederlanders, die in Duitsland, in het bijzonder in het grensgebied, wonen en werken'.⁶⁵

In het NSB-Heerban hoofdkwartier in Düsseldorf was het vaak een vrolijke boel met excessief drankgebruik. Damhof pochte aan de borrel regelmatig over zijn rol in de meidagen. Ook beweerde hij dat hij voor de *Abwehr* in februari-maart 1940 met zijn op 10 mei gesneuvelde vriend Lukassen vier keer koffers met tijdbommen vanuit Kleef over de grens had gesmokkeld naar het Nijmeegse station. Hiermee moesten Engelse schepen die de Rotterdamse haven aandeden, tot zinken worden gebracht.⁶⁶ Damhof toonde zich een ongegeneerd opportunist. Toch merkte zijn baas, WA-commandant Zondervan, achteraf op dat Damhof 'door zijn ruwe optreden en daarnaast zijn grote gemoedelijkheid' zich kon permitteren de Duitsers dingen te zeggen waarvoor anderen zeker in een concentratiekamp zouden zijn beland. Vanuit zijn huis in Kleef coördineerde zijn vrouw, *Kameraadske* Damhof voor *Frontzorg* de hulpverlening aan families van Nederlanders in Duitse krijgsdienst die ergens in Europa gewond in een lazaret lagen. Damhof zelf spoorde zijn WA-mannen aan om zich als SS-vrijwilliger te melden voor het Oostfront.

Mussert deed in september 1944 nog een laatste beroep op Damhof, toen na Dolle Dinsdag tienduizenden NSB-ers met hun gezinnen uit angst voor een geallieerde invasie naar Duitsland waren gevlucht. Met een kleine staf leidde Opperheerbanleider Damhof de eva-

62 De Jong, *Het Koninkrijk* deel 5a, 61-63; *Het Proces Mussert*, 132-133 en 332-337 (Verweerschrift H. Koehler, 5 augustus 1941).

63 Als een vos 'die met zijn staart zijn eigen sporen uitwist', aldus rechercher Van Buren. Damhof liet documenten verdwijnen en trachtte Koehler, die hem in de weg stond, krankzinnig te laten verklaren. E. Verkade, 'De nasleep van de "Sport en Spel-affaire"', in: *Nederland in Oorlogstijd - Orgaan RIOD* 5 (1950) 33.

64 Deze WA-cijfers zijn zeer waarschijnlijk propagandistisch te hoog geschat. Een reportage over de WA-Duitsland: *De Zwarte Soldaat, Strijdblad voor de WA*, 7 oktober 1943.

65 *De Courant/Nieuws van den Dag* en *De Graafschapsbode*, 4 augustus 1941, *Volk en Vaderland*, 8 augustus 1941.

66 De Jong, *Het Koninkrijk* deel 2, 350. Begin maart 1940 was op deze wijze een tiental Engelse schepen (totaal 30.000 ton) tot zinken gebracht; zie *Het Vaderland* en *De Maasbode*, 11 maart 1940.

cuatie vanuit een schoolgebouw in Lüneburg, als hoofd van de *Betreuungsstelle für die Niederländer*. In barakken werden daar duizenden NSB-ers gehuisvest. Er heerste chaos en de moraal was laag, zo schreef Damhof december 1944 in een nieuwjaarsgroet aan Mussert. Hij verzekerde de Leider – ‘de uitverkoren redder van het Nederlandse volk’ – dat hij juist in deze zware tijd op de steun kon rekenen van zijn trouwe volgeling in Lüneburg.⁶⁷ In deze plaats werd Damhof op 27 juli 1945 door Engelse militairen gearresteerd. Hij kwam uiteindelijk in kamp Vught terecht.

7.5 Balans - Verantwoording afleggen na 1945

Deze schets van de ontwikkelingen in grensstad Kleef geeft een indruk van de radicale politieke omwenteling die veel Duitse provinciestedjes, ver van Berlijn gelegen, in de lente van 1933 doormaakten. In grensstad Kleef probeerde de Nederlandse consul Jurgens de bestaande overlegstructuren voor de regionale grensoverschrijdende samenwerking van bestuurders en bedrijfsleven in stand te houden. Hij moest gaan samenwerken met een nieuwe lichter bestuurders en *Führer*-tjes; de onderlinge verhoudingen werden allengs killer. Het consulaat was druk met joden en anderen die Duitsland wilden verlaten, vooral ook veel Nederlandse joodse werknemers uit de Kleefse industrie trokken weg. Een aantal Nederlanders kreeg in Kleef al in de zomer van 1933 te maken met de Duitse justitie: Henk Spannier werd gearresteerd en Frits Dagmar werd opgepakt en uitgewezen. De gedaantewisseling die de stad onderging was voor de grote Nederlandse kolonie en de grenspendelaars door de vele optochten en manifestaties, de straatpropaganda met vlaggen en banieren meteen duidelijk. Dat gold vooral tijdens nationale evenementen als verkiezingen en referenda. Grensplaatsen als Kleef en Kranenburg werden door het regime ingezet om *Auslandsdeutschen* per trein uit Nederland te lokken om hun stem te komen uitbrengen. Op dorpsfeesten dicht bij de grens in Kranenburg en Beek gingen geregeld voor- en tegenstanders van het regime op de vuist. Nazi's uit Kleef trokken naar Nijmegen om onrust te stoken en de *Hitlerjugend* nam deel aan de Nijmeegse vierdaagse van 1938 en 1939. De *Gestapo* had al meteen een stevige greep op het in- en uitgaande grensverkeer en vestigde er een speciaal *Grenzpolizeikommisariat* met buitenposten in Kranenburg en Goch. In de aanloop naar de oorlog nam het aantal spionnen onder de dagelijkse grensgangers flink toe. De grenscontrole werd strenger, ook voor de pendelaars.

In het tweede hoofdstuk werd geschetst hoe het regime in Berlijn een gericht programma voerde om de volksgenoten in Nederland te mobiliseren voor de politieke doelen van het Derde Rijk. Daarbij werden intimiderende en grensoverschrijdende methoden niet geschuwd. De houding van Den Haag inzake de Nederlanders in Duitsland daarentegen paste helemaal in de strikte neutraliteitspolitiek. Den Haag hield zich volstrekt afzijdig van de ontwikkelingen binnen het Derde Rijk om te voorkomen dat men in conflict kwam met

67 De brief in een Duitse vertaling voor Rauter, in: In 't Veld, *SS en Nederland*, nr. 614, 1454. Over de NSB-eva- cuatie: Frits Waldenier, 'Houd op met ontevredenheid en gezeur'. Het lot van naar Duitsland gevluchte NSB'ers', in: *Historisch Nieuwsblad* (2004) nr. 8. Zie <http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6451/het-lot-van-naar-duitsland-gevluchte-nsb-ers.html> (Gezien op 9 augustus 2021).

Berlijn – Nederlanders in Duitsland moesten zich vooral rustig houden. Daarom kwam er een wettelijk verbod voor alle Nederlandse politieke partijen om afdelingen in het buitenland te hebben. Dat was wederkerig aan het beleid dat gold voor de Duitse burgers in Nederland: vreemdelingen mochten niet openlijk politiek actief zijn, al bleek de handhaving daarvan voor de nodige hoofdbrekens te zorgen, zoals geschetst. De NSB-ers in Duitsland, met oud-consul Herdtmann en zijn Kleefse kompaan Damhof, wisten het verbod handig te omzeilen. Overigens stond Berlijn niet erg positief tegenover deze Nederlandse sympathisanten. Het mislukte en rumoerige optreden van Anton Mussert in Goch in 1933 droeg bij aan de gereserveerde opstelling van het Duitse regime tegenover Nederlandse nationaalsocialisten. Dat waren oproerkraaiers die vooral in de weg liepen en die voor onnodige onrust in de Nederlands-Duitse grensstreek zorgden. Dat kwam zeer ongelegen en paste niet in de politiek-strategische agenda van Berlijn. Dat nam niet weg dat de Duitse *Abwehr* uit deze groep NSB-ers rond Kleef en uit het Rijnland nuttige medestrijders rekruteerde voor de militaire overval op Nederland.

Op 10 mei 1940 in de vroege ochtend kwamen aan de Gelderse en Limburgse grens zeker 150 Nederlandse nationaalsocialisten letterlijk en figuurlijk tot verraderlijk grensoverschrijdend gedrag als hulpjes van de Duitse troepen die Nederland binnentrokken. Deze zogenoemde Sport en Spel-inzet voor het Duitse leger op 10 mei is niet alleen meteen door de NSB onderzocht. Ook Hitler en Himmler wilden direct weten of het blazoen van de *Wehrmacht* niet was bezoedeld met laag verraad door de inzet van burgers. En de Nederlandse legerleiding deed al kort na de capitulatie zelfonderzoek naar de pijnlijke, snelle nederlaag en dat werd na de bevrijding uitvoerig voortgezet. Na 1945 boog in Den Haag de parlementaire *Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945* zich over het verraad in de meidagen.⁶⁸ Voor deze commissie deed *Oberleutnant* Wilhelm Walther, de leider van kamp Asperden en van de actie bij Gennep, met militaire trots en zonder schaamte zijn verhaal over de operatie op 10 mei.⁶⁹

Verder moesten de deelnemers aan het Sport en Spel-verraad zich na de bevrijding verantwoorden voor de rechters van de Bijzondere Rechtspleging. Justitie kwam tot de slotsom dat tussen 150 en 200 Nederlanders op 10 mei 1940 aan de grens in actie waren gekomen voor de *Wehrmacht*: voor de krijgslist bij de bruggen, of elders als gids of tolk. De meesten bleven in Duitsland, ook na 1945; een aantal stierf als *SS*-vrijwilliger aan het Oostfront. Na 1945 kon men veertig namen achterhalen. Twaalf van hen kregen onder de Bijzondere Rechtspleging straffen van acht tot twintig jaar. In december 1949 kreeg de eindverantwoordelijke, Julius Herdtmann jr, de doodstraf wegens hoogverraad en hulp aan de vijand. Volgens de aanklager was Herdtmann een eerzuchtige opportunist en intrigant die voor zijn eigen loopbaan anderen tot landverraad had aangezet. Ook Koehler, een verdwaasde idealist en bezeten uitvoerder van Herdtmanns plan, aldus de aanklager, kreeg de doodstraf. Beide vonnissen werden in hoger beroep bevestigd. Koehler kreeg uiteindelijk gratie, het vonnis

68 *Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek* ('s-Gravenhage 1949-1956) deel 1a, b en c, *Algemene Inleiding/Militair Beleid*. Zie ook: Amersfoort/Kamphuis, *Mei 1940*.

69 Verklaring Wilhelm Walther te Vught aan Tribunaal 's-Hertogenbosch, 5 november 1947, in: *Enquêtecommissie Regeringsbeleid, deel 1A en B*, bijlage 85.

over Herdtmann werd op 26 januari 1951 voltrokken.⁷⁰

Hoe werd er geoordeeld over Auke Damhof, de vertrouweling van Mussert in Duitsland? Damhof had in de vele verhoren tegenstrijdige verklaringen afgelegd, zijn eigen rol kleiner gemaakt en anderen beschuldigd. Daarnaast merkten de rechercheurs dat verdachten en getuigen, die allen vertoefden in het Huis van Bewaring II in Amsterdam, hun verklaringen onderling afstemden en elkaar dekten. De dominante Damhof schrok er ook niet voor terug medeverdachten te bedreigen en te intimideren. Zo had hij Koehler ‘het hoofd ziek gepraat’ en verklaringen laten ondertekenen.⁷¹ Damhof kon aantonen dat hij zelf niet aanwezig was bij de cruciale overleggen van Herdtmann met de *Abwehr*-officieren. Herdtmann en Koehler waren volgens hem dan ook verantwoordelijk voor de militaire inzet van de NSB-ers bij de Duitse inval; hij had er pas op 10 mei van gehoord, zo hield hij vol. Dat werd gezien zijn NSB-positie nogal ongeloofwaardig geacht, net zoals zijn bewering dat hij de WA-leiding na 1940 in Duitsland op zich nam om te voorkomen dat Nederlandse jongens door de SS werden ingelijfd. Over de opvang van NSB-ers in Lüneburg na Dolle Dinsdag verklaarde hij: ‘Ik heb uit liefde tegenover Nederland en als Nederlander mijn harde plicht vervuld.’⁷²

Ook de zaak Damhof kwam in december 1949 voor het Bijzonder Gerechtshof in Amsterdam. Zijn verdediger presenteerde hem als een maatschappelijk mislukt figuur, die ‘ontdaan van alle franje’ als een onbeduidende partijfunctionaris moest worden beschouwd. De aanklager bestempelde Damhof echter als een leidende figuur die bovendien voor de SS had geronseld onder Nederlanders in Duitsland. Wegens hulpverlening aan de vijand kwam hij tot een eis van acht jaar, hetgeen in de uitspraak van 22 december 1949 werd bekrachtigd. Damhof zat zijn straf uit in Veenhuizen. Op grond van een algehele amnestieregeling kwam hij in april 1950 vervroegd vrij.⁷³ In juli van dat jaar woonde Auke Damhof weer in Kleef, waar de controversiële grensganger in 1972 is overleden.⁷⁴

70 NIOD 248-0673 Julius Herdtmann jr (1883-1950). Verslag van het proces in *De Telegraaf*, 2 december 1949. Het requisitoir van procureur-fiscaal mr. L. Drabbe in de zaak tegen Herdtmann en Koehler, zitting Bijzonder Gerechtshof, 15 december 1949, in: *Nederland in Oorlogstijd* 5 (1950) 22-32.

71 Verhoor Koehler 302/15, 8 april 1949, en Damhof aan Bijzonder Gerechtshof Den Bosch, 25 februari 1946, in: NA CABR inv.nr. 64545. Damhof liet Koehler een verklaring overschrijven en indienen.

72 Verklaring Damhof aan procureur-fiscaal Bijzonder Gerechtshof Den Bosch, 25 februari 1946, in: NA CABR, inv.nr. 64545.

73 De aanklager was overtuigd van de directe betrokkenheid aan het verraad op 10 mei, maar had onvoldoende hard bewijs. Uitspraak Bijzonder Gerechtshof Amsterdam, 22 december 1949, in: NA CABR inv.nr. 64545. *De Courant/Nieuws van den Dag* 16 december 1949.

74 Na een scheiding woonde Damhof tussen mei 1952 en februari 1955 in Nijmegen. RAN, persoonskaart A.H. Damhof, en Stadtarchiv Kleve, Einwohnermeldekartei en Standesamt Kleve, Sterben 1972, nr. 413.